

Telesni načini škodovanja čarovnic

Mirjam Mencej

Discussed are the ways of inflecting harm by exuding envy through different parts of witch's body (the evil eye, evil speech, evil touch, evil gift), and protective measures against the evil eye and against intentional praise in eastern part of Slovenia

Čarovnice po verovanjih ljudi lahko škodujejo na različne načine. Maleficium, škodovanje, je nasploh najbolj preprosta in temeljna oblika čarovništva, skupna vsem družbam, ki verjamejo v čarovnice. Implicira lahko tako fizično manipulacijo s predmeti in / ali uročitev z besedami kot tudi škodovanje prek sprostitve moči, ki jih aktivira sovraštvo (Larner 1984: 80–3).

Na območju vzhodne Slovenije, kjer smo s študenti v letih 2000–2001 opravljali terensko raziskavo,¹ so čarovnicam najpogosteje pripisovali, da škodujejo s pomočjo magijskih tehnik oziroma magijskih dejanj. Toda njihova zloba in zavist se lahko sproščata oziroma poznata po prepričanju ljudi tudi bolj nenavadne, tako rekoč telesne načine izražanja: čarovnice naj bi škodovala z očmi (zli pogled), jezikom (zli govor), dotikom (zli dotik) pa tudi z darom (zli dar)² ... Ti načini niso nekaj neobičajnega – poznajo jih tudi drugod v Evropi: Macfarlane na podlagi arhivskih zapiskov s sojenj čarovnicam omenja grožnjo, hvaljenje in darove kot načine začaranja, ki so jih pripisovali čarovnicam (Macfarlane 1970: 172). Podobno naj bi v jugozahodni Nemčiji v drugi polovici dvajsetega stoletja po prepričanju ljudi čarovnice uporabljale različne načine začaranja: zli pogled (zlasti za majhne otroke), zli dar (nevarno je posojati stvari, saj s tem dobi čarovnica moč; a od čarovnice se prav tako ne sme sprejeti daru, ker bi lahko povzročil bolečine, bolezen itd.), zli govor (besede občudovanja, hvaljenje videza ali zdravja otroka) in zli dotik (božanje ali dotikanje osebe, živali) (Schöck 1978: 107–8). Po skandinavskih verovanjih se moč zla manifestira v različnih delih telesa, zato poznajo tam izraze, kot so zli pogled, zla roka, zli jezik, zla noga – kar odseva verovanje, da se je zlo oziroma zla misel izražala skozi oči, roke, jezik ali stopala (Alver 1989: 118). Na Danskem čarovnik, ki ima osebno moč, med drugim lahko škoduje z zlim jezikom in zlim pogledom (Henningesen 1982: 133). Po portugalskih

¹ V terenski raziskavi čarovništva so sodelovali študentke in študenti Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, ki so v letih 2000/2001 in 2001/2002 pod mojim mentorstvom obiskovali Vaje iz folkloristike, in udeleženske in udeleženci poletnih delavnic julija 2000 in 2001. Transkripcije, na katerih temelji raziskava, so v celoti delo študentov in študentk. Posneto gradivo (kasete in fotografije) ter podatke o informatorjih, času, kraju posnetka itd. hrani dokumentacija Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Zaradi delikatne teme imen krajev zapisa in natančne lokacije območja ne navajam.

² Vprašanje je sicer, ali lahko tudi zli dar razumemo kot obliko telesnega škodovanja – a na neki način bi ga lahko razumeli kot škodo, ki prihaja neposredno »iz roke« čarovnice, zato ga lahko pogojno uvrstimo tudi v to skupino.

verovanjih zavist deluje skozi zahrbtna dejanja, opravljanje, prakticirana magijska dejanja, prekletstvo in zli pogled (de Pina-Cabral 1986: 178–86). V Franciji čarovnik deluje prek govora, pogleda in dotika (Favret-Saada 1980: 111–7) itd.

Zli govor

Na našem območju prepoznamo dva načina govora³, ki sta bila lahko že takoj ali pa naknadno (ko so se pokazale negativne posledice) interpretirana, kot da imata v sebi moč škodovanja: hvaljenje in grožnja.

Grožnja

Alan Macfarlane je pokazal, da sta bili obtoženka in njena žrtev vedno sosedi, nadalje, da je bilo za "čarovnico" tipično njeno socialno vednjenje: beračenje, spremljano s preklinjanjem ali pritoževanjem, kadar njena želja ni bila uslišana⁴ (Macfarlane 1970: 176, 196–7 idr.). Čeprav se je kasneje pokazalo, da ta vzorec ni edini v obtožbah čarovništva, pa so vendarle mnogi raziskovalci potrdili Macfarlanove ugotovitve. Devlinova omenja več primerov obtožb revnih sorodnikov, zavrženih beračev v Franciji ... – bolezen in nesreča po odhodu berača sta bili pogosto interpretirani kot kazen za neizpolnjevanje socialnih dolžnosti. V tej perspektivi razume Devlinova čarovništvo celo kot orožje v rokah revežev, eno od redkih sredstev za maščevanje bogatim (Devlin 1987: 105–6). Po drugi strani Henningsen tovrstne obtožbe, ki so prihajale s strani bogatejših, interpretira kot opravičilo za ignoriranje socialnih in moralnih norm: če se je človek prepričal, da je oseba, ki je prišla prosit daru, čarovnica, potem ga pri izpolnjevanju njegovih socialnih dolžnosti niso obvezovale nobene norme več (Henningsen 1981: 300).

Pripovedi o posledicah izrečene grožnje smo posneli tudi v teku naše raziskave, čeprav teh primerov na našem območju ni bilo prav veliko:

I: Pol je pa tam soseda ... stara ženska je bila, masti pa vsepovsod, kjer si jo hotel videti, vsepovsod tiste šalce, pa tisto, pa vse. Pol ko je pa šlo pa naše prase tam dol, ne ... na ono sosedovo, ne, je pa rekla, rekla: „Boš videlo ti, dekle, kaj se pa bo s prasatom naredilo,“ je rekla, „ko ne pazite! Je prišel na njivo dol, ja!“ Pol smo si pa mislile, kaj se bo pa naredilo, ne, domov ga bom nagnala, pa bo v redu. Pa bo doma, pol bom pa pazila, da ne bojo nikamor šli, ne. Jih ženem domov, tam je bila pa ograja, smo imeli, ne, ja, če se ti ni prase noter zagnalo in se kar obesilo pol tam. Ja, je rekla, vidiš, kaj se bo s prasatom doma zgodilo, boste že videli! Evo ti, obesilo se je pol kar preč, ne, ja! In je bila ta prava coprnica. Za tisto tudi dobro vem. (60)

³ Moč besed v čarovništvu je zelo jasno razvidna tudi iz raziskave Jeanne Favret-Saada v Franciji: čarovniški napad naj bi bil po njenem mnenju sestavljen iz niza besed, ki jih je v krizni situaciji izrekla oseba, ki je bila kasneje označena za čarovnico. Te besede so bile naknadno interpretirane, kot da so imele učinek na telo in lastnino človeka, s katerim je ta oseba govorila in ki je trdil, da je začaran. Ljudje so vedno poudarjali, da se je »nenormalno« začelo dogajati po tem, ko so bile takšne besede izrečene ... (Favret-Saada 1980: 9). Tudi Hastrupova v svoji zgodovinski raziskavi Islandije od 1400–1800 pokazala, da so bile najpomembnejši instrument nadnaravne moči prav besede (Hastrup 1990: 200–3, 206–7).

⁴ O tem, da je pogosto obtožena ženska, ki ni dobila pri sosedi tega, za kar je prosila, zatem pa je ta zbolela ali imela nesrečo, gl. še Hall 1989: 192.

I: Potem pa tudi vem, eden tam, N. N. so mu rekli, tisti je bil tudi reven ..., samo je bil tudi vseh muk; star možiček, pa tako, pa še čvrst, pa še vse tako. Tisti je šel k hiši, tam /nerazumljivo/ je rekel:« Ve imate jajce, pa to, ne, jaz sem bolj /reven/: »Dajte mi jajce, pa dajte mi kaj pšeničke, da bom malo, kokor češ, da bom za domov imel!«, ne. Da doma je imel ženo, pa to tako staro. In tistemu mu niso hotele dati, poznale so ga, iz istega kraja. So rekle, pač ima samo majhen vinograd, kaj pa revščina tam gor v tistem S., se reče. In potem niso hotele, so ga kar odpravile. In je zažugal, pa je šel. Potlej je šel malo čez, je začelo v štali pri tistih ženskah, so rekli: „O, zdaj mora pa vpiti koza.« Koze je imela, saj več ne vem. Kure so se skupaj držale za kljune, vse skupaj, pa kar po tleh, kaj češ, da bo vse pocrkalo. Tako pa ne, je tak direndaj nastal tam, pol so ga pa začele nazaj klicati: „Pridi nazaj, vse ti bomo dale, samo da rešiš!« Je pa koza, ki je imela roge, se noter zapičila, noter nekam v deske, pa je čisto na rogah visela, kot da bi crknila, ne. Da je tista na rogeh visela, kure pa tudi, so tiste po tleh ležale, pa so se taki zdeli, da so vse za pocrkati. Tako so pripovedovali, ne. Samo jaz sem rekla: Kure, lahko, da je bil pa fakin, pa da je imel koruze dve napikene na cvern, ali pa tri. Zdaj pa, če je ena požrla, ni šlo dol. Pa je druga kura požrla drugo koruzo, pol so se pa vlekla za cvern, ne, pa ni šlo ven, ne. To se potlej ... Saj jaz ne vem, tako vem, ne. Samo jaz sem tako sama sebi tolmačila, ne. Ker zdaj vidim včasih tudi golobe, ne, ki se ne morejo rešiti, da so vsi jezni. Pa zvežejo koruzo, dve skupaj, ne. Pol pa dva goloba, pol se morata toliko cajta ..., pa trga, pa crkne ... (107)⁵

Hvaljenje

Najbolj tipična oblika nezaželenega govorjenja na našem območju, razumljena kot namerna oblika škodovanja, ki ima po prepričanju ljudi lahko usodne posledice, je hvaljenje. Zlasti na občutljivih področjih socialne interakcije (npr. ob rojstvu otroka) je bilo treba pokazati pozitiven, benevolenten odnos, sicer je človek zlahka postal sumljiv. Že Navratil je pisal, da otroka uroči vsak človek »kateri ga hvali zarad lepih lastnosti, a zlasti zarad telesne lepote; n. pr. ako reče kdo: 'oj, kako je lep ali dobro rejen ta otrok!' a ne dodá besed: ' Bog ga blagoslovi ('žegnaj') /.../. Isto stoji tudi, kedar hvali kdo kako žival (tele, vola, kravo itd.)«. (Navratil 1894: 151). V Bohinju so coprnico celo spoznali po tem, da je »na debelo hvalila«, pa nič dodala: »Na bod mo škoda!« (Cvetek 1993: 143).

Tudi Plinij starejši, Plutarh in drugi antični avtorji so pisali o pogubnih učinkih hvaljenja (McCartney 1981: 9–11). Enako verovanje se je ohranilo v vsej Evropi tako rekoč do današnjih dni – ljudje so se bali izrazov občudovanja in želja, ki so lahko skrivali v sebi zavestno ali nezavedno zavist do sreče drugega. Mnoge pripovedi kažejo, da je imelo hvaljenje negativne posledice za ljudi in živali -- te so že kmalu zatem zbolele (Vukanović 2000: 20–1; Devlin 1987: 104; Schöck 1978: 109; Kruse 1951: 15; Murgoci 1981: 124–5; Jenkins 1991: 308; Róheim 1981: 213).

Naslednji primer kaže, kako je hvaljenje vplivalo na mlade živali:

I: Enkrat smo imeli mi male peseke. Tako lepi so bili, črni. To je pa živa resnica. To sem pa jaz doživel. Sem rekel, pa kaj bi to bilo? Pa smo /jih/ imeli v kuhinji, ker je bila zima, ne,

⁵ Številke v oklepajih in za citati se nanašajo na naše sogovornike. Podatke o njih pod posamezno šifro hrani dokumentacija Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo. Črka S v citatih pomeni spraševalca, I pa informatorja, sogovornika.

lepi črni kužki, taki so bili... Pol pa pride ena ženska. Soseđa je bila, ne. In: »Jej, kako imate lepe peseke! Joj, kako so lepi!« Enega je vzdignila /nerazumljivo/ »... Jej, kako so luštكاني!« Ta ženska odide pol s hiše ven čez en cajt ... Pes je pa vsak se stegavel, ne. Ležal pa kričal, pa gotovo, da bo hin, kaj?

S: Takoj zatem, ko je ona šla?

I: Takoj, ko je ona šla! (28)

Hvaljenje so vsi naši sogovorniki izrecno pripisovali zavisti, nevoščljivosti, privoščljivosti, hinavščini, hudobiji. Na splošno je bilo strogo prepovedano in je bilo v očeh ljudi sprejeto s prepričanjem, da želi oseba, ki pride na obisk ali v hlev in pri tem hvali, namerno škodovati sogovorniku oziroma njegovi lastnini ter tako koristiti sebi oziroma svoji okolici:

I: Pravijo tu, da to se ne sme, če vidite vi kaj lepega, živino ali kaj, da se ne smete nikoli čudovati: Oh, kaj to lépo, pa o, kaj je to lépo! Da se ne sme čuditi, da pol ne rata več. To so stari ljudje rekli. (83)

I: Nekdo je na primer tudi rekel hvaliti, ne. O, kako imaš lépo, kako imaš lépo! In ni hvalil zato, da bi res pohvalil. Hvalil je zato, ker mu je bil na primer nevoščljiv ... (91)

Zlasti je bilo prepovedano hvaliti majhne otroke in mlade živali (tudi rože), ki so bili očitno posebej ranljivi za tovrstni maleficium: posledice hvaljenja so otroci ali živali lahko občutili kot vročino, bolečine v trebuhu, nespečnost. Posledica je bila lahko tudi nesreča (pri razplodu, uspevanju živine).

I: Ali pa, na primer, je tale oče tudi govoril, da če je otrok vpil. Vpil in vpil, kjer so stare ženske prišle k hiši... Pa pravi: Joj, kako si lep, kako si velik, kako si priden ... In od tiste hvale, kot da je tista hvala... češ ta ženska, ki je to govorila, če prav razumete, ne. Ni zato rekla, češ moj otrok je pa tak, nič ni kaj zdrav, pa tak, ne. Zdaj je pa njega hvalila, ker je pač nevoščljiva temu, ne. In češ, kot da je ta otrok je pol imel, kot da v trebuhu mu je bilo hudo al kot da je vročino dobil od tistega, od tiste nevoščljivosti.

S: A z njenim otrokom je pa bilo potem boljše?

I: Češ, da njemu pa ja. Temu otroku je bilo pa boljše, ker je ona iz nevoščljivosti to govorila. Ne iz ... kako bi se reklo, iz čiste mirne vesti, ne ... No, to je tisto, kar bi se reklo, češ, ne, to pa copra, to je pa iz coprnije, ne. Da je to iz coprnije, ti ljudje so pač to verjeli. (91)

Namesto hvaljenja je bilo treba dobronamernost izraziti na nasproten način – s kritiziranjem. Pravilen kod vedénja je zahteval, da se otroka označi za grdega, umazanega, živino za slabo, grdo ipd., obenem pa je treba (včasih trikrat) pljuniti (prim. Allen Donaldson 1981: 71; Murgoci 1981: 125; Róheim 1981: 217; prim. tudi Schoeck 1981: 199).

I: No, in to je bilo, da ko je kateri prišel, v klet popljuval, mislim – ne v klet, v štaló. /.../ Mislim, dobro je bilo to narediti. Namesto da bi rekel: Kako imate pa vi lepe krave, kako imate pa vi lepe ... /je treba reči:/ Pfe, pfe, kakšen si! / spet pokaže, kako pljune / Da bi to bilo, tako negativno gesto, to bi bilo dobro narediti, ne. (108)

Kadar so ljudje govorili o hvaljenju, ki je imelo priznano škodljive učinke, je posebej opazno, da tega škodljivega dejanja nikoli niso pripisovali osebam, ki bi jih eksplicitno imenovali čarovnice. Očitno je, da je šlo tu predvsem za medsosedske napetosti, strah pred zavistjo, nevoščljivostjo sosedov. Tu je ločnica med ženskami ali moškimi, ki so bili označeni za čarovnice ali čarovnike v vsej vasi, in sosedu, ki so bili obtoženi, da je imela njihova hvala škodljive posledice za otroke ali živali, celo najbolj očitna: niti v enem primeru ni mogoče podvomiti, da gre na tej ravni škodovanja zgolj in samo za negativno označene (tj. zavistne, nevoščljive) sosede.⁶

Seveda se lahko vprašamo, zakaj ljudje pravzaprav menijo, da ima hvala, glasno občudovanje tako negativne učinke. Kaj je tisto, kar jo dela za tako nevarno orožje v rokah (ali bolje: ustih) zavistnih sosedov? Hvaljenje lahko seveda razumemo kot izraz občudovanja nečesa in s tem potencialno tudi izraz zavidanja oziroma želje, da bi človek, ki hvali, sam imel to, kar hvali. Ker je zavist razumljena kot moč, ki lahko škoduje, je vsakdo, ki hvali, prepoznan kot možni agresor. Srbski raziskovalec Ljubinko Radenković meni, da ima to »občudovanje v svojem temelju zavist in željo po prisvojitvi«. Ko se človek čudi lepoti, napredku otroka, živali, rastlin, si lahko »prisvoji« njihovo podobo s tem, ko jo ubesedi. Ko »čudi« (po srbskem verovanju so »čudi« utelešenja zlih misli ob občudovanju) osebo poškodujejo, lahko v ta »poškodovana« mesta vstopijo nevidna bitja – uroki, ki jih mora »bajalica« (ženska, ki izvaja protiuroke) zatem odgnati, »čude« pa razbiti (Radenković 1984: 141; 1992: 544).

Prepoved glasnega hvaljenja lahko morda pojasnimo tudi, če se pri razlagi naslonimo na široko razširjena verovanja, ki prav tako kažejo na moč besed ali še bolje: besed, ki neko stanje definirajo kot tako. To je razvidno tudi na območju, ki smo ga raziskovali – če čarovnici v obraz poveš, da je čarovnica, če si jo torej razkrinkal kot čarovnico, ta izgubi svojo moč:

I: Ata ji je v obraz rekel, da ti si coprnica, ne. Saj pravijo, so rekli, če si povedal, mi-slim, da si mu v obraz /povedal/, da potem ni imel moč nad teboj, ne. (71)

Po analogiji lahko otrok ali žival, ki sta bila glasno označena za zdrava, lepa ipd., izgubita to lastnost v hipu, ko je ta javno razglašena. Ko se v Hercegovini rodi otrok v krvavi srajčki, kar pomeni, da bo postal čarovnik, skušajo njegovo usodo preprečiti tako, da na noč po porodu na strehi hiše zakričijo: Poslušajte, ljudje, pri nas se je rodil otrok v krvavi srajčki! (Belmont 1971: 64; prim. tudi Radenković 2000: 27). Podobna verovanja najdemo tudi v drugačnih oblikah: po arhaičnih verovanjih lahko nekdo z zlimi nameni, ki izve za tvoje pravo ime, dobi nad teboj moč, zato se imena ne sme izdati komurkoli (Röhrich 1974: 76–7). Skratka, zdi se, da po ljudskem verovanju definiranje nečesa, pa naj bo to definiranje osebe kot čarovnice, definiranje imena ali pa – v primeru hvaljenja – definiranje otrok, živali, rož itd. kot lepih, dobrih, zdravih, tj. kot pozitivnih v kateremkoli pogledu že – avtomatično vodi v izgubo vseh teh lastnosti. Čarovnica izgubi svojo moč, človek

⁶ Samo ena sogovornica je zlonamerno hvaljenje pripisovala ženski, ki naj bi v vsej vasi veljala za coprnico. A treba je povedati, da ne gre za razširjeno verovanje, ampak za pripovedovalko, ki je izjemno vpeta v čarovniški diskurz, saj označuje za čarovnice in čarovnike vse svoje sosede in čarovnicam na sploh pripisuje vse nesreče, ki so doletele njo ali koga drugega.

izgubi »ime« (tj. tako rekoč »sebe« in zato pade pod oblast drugega), otrok, žival, rože itd. izgubijo svoje pozitivne lastnosti (zdravje, lepoto, mlečnost ...), začno hirati, obolevati ter v končni fazi lahko tudi umrejo. S tem seveda ni pojasnjeno ozadje tega verovanja, vendar pa postane prepoved hvaljenja – na prvi pogled nelogična – v širšem kontekstu verovanj v moč besed oziroma v moč definiranja stvari vendarle bolj razumljiva.

Zli pogled

Škodljive sile lahko izhajajo iz čarovnice, kot rečeno, na različne načine, skozi različne vrste telesnega jezika (zli dotik, zli govor/jezik, zli pogled itd.). Zlasti sta razširjena koncepta zlega pogleda in hvaljenja; v južni Evropi sta preživela le še koncepta zlega pogleda in deloma zlega govora (zlega jezika) (de Blécourt 1999: 192-3). Ta dva načina izražanja uničujočih sil zavisti sta v glavnem povezana (Lykiardopoulos 1981: 224; Dundes 1980: 98; McCartney 1981) – medtem ko oseba (zlonamerno) izraža občudovanje, hvali neko osebo ali žival, to osebo oziroma žival seveda tudi gleda, zato je ta povezanost med obema na neki način povsem logična:

I: Rekel pa je, glih od tega soseda mati dol, ko je bila ... Ta soseda, ki je rekla, da je, ki je povedala, da je sedem let una že, ne, so pa imeli vinograd tule gor blizu. Mejaši so bili. Pa so popelali včasih s kravami gor kole, pred so vse s kravami vozili ... So šle na njihovo štern pa napajat. Krave. Ta ženska, ki je bila cuprnca, pa: „Joj, kako so lepe krave! Kako imajo lepa vimena, kako imajo lepa vimena!“ je rekla. Ko je rekla, teden dni niso imele mleka.

S: Teden dni.

I: Teden dni niso imele mleka.

S: Potem pa spet?

I: Ja.

S: Se pravi – če reče, da so lepa vimena, jih je s tem zacoprana?

I: S tem. S tem, pa mogoče jih je še v oči pogledala una, pa je imela oblast, ne.

S: A krave je v oči pogledala?

I: Ne, ne. Osebe.

S: Osebo.

I: Lastnike, ne. /... / Tiste, ki so bile njegove krave, ne.

S: V oči je bilo treba pogledati?

I: Ja, če je v oči pogledala, pa je imela oblast. (29)

Vendar pa je verovanje o zlem pogledu v indoevropskem in semitskem svetu še veliko bolj razširjeno kot verovanje o zlem govoru. Gre za kompleks verovanj, ki temelji na ideji, da imajo nekateri ljudje moč s pogledom povzročiti škodo drugemu človeku ali njegovemu imetju (Dundes 1980: 93; Lykiardopoulos 1981: 222). Nasploš velja to verovanje za eno najbolj razširjenih tako v preteklosti kot tudi še danes. Poznali so ga oziroma ga še poznajo v starem Babilonu, Egiptu, grško-rimskem svetu, v Talmudu (Brav 1981), v Indiji (Woodburne 1981), Iranu (Allen Donaldson 1981), na Kitajskem, v Afriki, med Eskimi (Lykiardopoulos 1981: 222), posebej je razširjeno verovanje v zli pogled v mediteranskih deželah (Lykiardopoulos 1981: 223; de Pina-Cabral 1986: 180; Cutileiro 1971: 273-8; Pitre 1981; de Blécourt 1999: 193-4; Hardie 1981), poznajo ga v Franciji (Devlin 1987: 103), Skandinaviji (Alver 1989: 118, Hennigsen 1984: 131-4), na Škotskem (McCartney 1981:

13), pri Slovanih (McCartney 1981: 13, 17; Schiffmann 1987: 160-1; Dorđević 1953), v Nemčiji (Schöck 1978: 107), na Irskem (Jenkins 1991: 307-10), z Evropejci se je preneslo to verovanje tudi v Ameriko (Jones 1981) itd. Seveda ga najdemo tudi drugod v Sloveniji (Navratil 1894: 151; Dražumerič, Terseglav 1987: 229-30⁷; Piskernik 1964: 311; Kebe 1988: 51; Zajc-Jarc 1993: 35, št. 20 itd.). Nekateri raziskovalci so bili sploh mnenja, da gre za univerzalno verovanje (Lykiardopoulus 1981: 222; Spooner 1970: 311; Schoeck 1981), a Dundes opozarja, da po raziskavah Roberta samo 36 % od 186 kultur, ki jih je ta vzel za vzorec, pozna to verovanje. Predvideva, da se je verovanje v zli pogled razvilo v Starem svetu, zlasti na Bližnjem vzhodu, v Indiji in v Evropi; avstralski domorodci ga namreč ne poznajo, prav tako je malo podatkov o tem verovanju iz Afrike (tiste, ki so, bi lahko imeli za posledico arabskega vpliva), podatke iz Amerike pa bi lahko imeli za špansko in portugalsko dediščino (prim. Dundes 1980: 94).

Posledice zlega pogleda se lahko kažejo kot bolezen, npr. vročica, glavobol, hiranje, izčrpanost, izguba apetita, zehanje, bruhanje in kot skrajna možnost tudi smrt človeka ali živali. Lahko je uničen pridelek, poškodovane so celo zgradbe v postopku gradnje... (Dundes 1980: 93; Lykiardopoulus 1981: 225; Woodburne 1981: 75-6). Najbolj so nanj občutljivi otroci, pomembni oziroma bogati ljudje (ki jim drugi zavidajo zaradi njihove moči in ugleda) in domače živali, zlasti tiste, ki so v določenem okolju posebej ekonomsko pomembne (Allen Donaldson 1981: 71; Lykiardopoulus 1981: 224; Schiffmann 1987: 160; Cutileiro 1971: 274). Tudi na našem območju so ljudje poudarjali moč, ki jo je imel zli pogled zlasti na majhne otroke in mlade živali, predvsem prašiče: najpogosteje omenjajo, da majhni otroci niso več spali ali pa jih je začelo zvijati, niso več jedli, tudi mladi prašički niso hoteli več jesti, enako piščančki in vsa mlada živina; le v enem primeru je bila posledica zlega pogleda ta, da krave niso več dajale mleka. Očitno je bila »mladost« tu odločilnega pomena, saj naj bi zli pogled na starejše ne imel tolikšnega učinka. Zato ljudje tudi niso radi videli, da bi kdo od sosedov prišel pogledat otroka ali mlado živino:

*I: To so rekli, da nekdo ima take oči, da ... vidi takega malega otroka, da v plenica
še leži, pa če ga pride gledat. Prej so to imeli tisti običaj, ja, če je ... bil mali otrok pri hiši, pa
če je prišel sosed ali bodisi stranjski človek /- so mu rekli:/ Daj se malo usedi, da ne boš tem
otrokom spanja odnesel. Da poklej rado ne spi, ne. To so ... prej govorili. Pol pa, da je ... prišla
ena taka, ena taka ženska, da je prišla, da je samo pogledala, da je neki vrata odprla, pa na
hitro malo pogledala ... in poklej se je neki tisti otrok zbudil in tako, da ni imela mira celo
noč mati poklej z otrokom in drugim. Da samo je začelo ... kričati in da ni nič jelo in da je
dobilo tako drisko, da je šlo samo zeleno iz njega. (15)*

I: Pravijo, da imajo škodljive eni ljudje oči, ne...

S: Pri čem škodijo?

*I: Vidijo, da pol ne rata. To je zmerom, ta soseda naša pravi, ko imajo živino – mi
nimamo živine, ne – zdaj pa ne vem, če je res ali ne.*

⁷ Primer iz Bele krajine: »Nekateri ljudje imajo tako čuden pogled, da prizadenejo človeka in živino. Takšnih ljudi se je treba izogibati, ker škodujejo tudi z lepimi besedami. Informatorji so navajali primere, ko je kak vaščan gnal zdrave vole na sejem. Srečal je človeka s čudnim pogledom, ki je rekel: »O, kako lepi voli.« Voli so v hipu zboleli in začeli klecati. Nekega človeka je bolela glava, drugi so začeli klecati.« (Dražumerič, Terseglav 1987: 230).

S: *In kakšne oči naj bi to bile?*

I: *Ja, prav da škodljive, kake so, pa ne vem. Samo, da ne smejo nobeden nič, da bi pogledal, da pol ne rata. Jaz to ne vem, kake so oči. (86)*

Zle oči oziroma zli pogled na območju, ki smo ga raziskovali, najpogosteje imenujejo »škodljive oči«, a tudi »strupene oči«, »sumljive oči«, »poškodne oči«, včasih pa jih samo opisujejo kot ostre, močne, hude, posebne, čudne, kot grdo gledanje ali pa govorijo o »určlavem« človeku, tj. človeku, ki lahko povzroči uroke. Vsekakor se zdi, da je v primerjavi s hvaljenjem zli pogled manj splošno pripisan kar vsem zavistnim sosedom po vrsti. Če so sposobnost škodovanja drugim s pomočjo hvaljenja pripisovali malodane vsakomur, pa je bila moč zlega delovanja z očmi vendarle bolj omejena. Vsakdo ni imel te sposobnosti:

I: *Pa jaz se spomnim dol v ... pri nas dol..., recimo, je bila ženska v vasi, ki je imela tako čudne oči, dobesedno tak pogled in ljudje so pred njo dojenčke skrivali, ne, ker če je ona k otroku prišla, gledala ga, baje, da je .. da je dete zijalo dva, tri dni, da ga niso mogli potolažiti, ne. Pravijo, da je nekje take, ene take oči imela...*

S: *Iz te vasi je ta ženska?*

I: *To je bilo dol, dol, ko smo bili, ko sem bila jaz doma, ja, iz teh, iz teh koncev, ne ... Mi-slim, to so vsi, to še mama moja zdaj o tem se včasih spominja, pa so rekli, je rekla, če je prišla una, je rekla, boljše da si otroka skrili, ne, /.../ imela je en kao pogled, dobesedno težek tak, ne, oster ... možno pa tudi, da je, da je, recimo na mene kot otroka vplivalo, ko sem slišala starše, ko so govorili, ne, in že ti imaš avtomatsko že strah, ko pogledaš ... /smeh/ (24)*

I: *Tisto so včasih rekli, ja. Tule pri nas je bil en, L. se je pisal, pa mama ni pustila, da bi on svinje videl. Ko je svinje videl, so zbolele.*

S: *A ja?*

I: *Če je res to, no. Saj ne vem.*

S: *A da naj bi on bil takšen, da naj bi škodil svinjam ali kaj?*

I: *Mat je zmeraj trdila to, ne. Tudi ko je on kravo videl, ni mleka več imela. Pa tisto je prokleta laž, ne. Take stvari so bile včasih, ne. Danes tega ni več ne. (82)*

Zli pogled so na našem območju pripisovali le ljudem, ponekod drugod pa so ga včasih pripisovali tudi živalim, npr. kačam, lisicam itd. (Lykiardopoulos 1981: 224). Navadno so ga pripisovali dvema kategorijama ljudi: na eni strani so ga lahko povzročili zavistni ljudje, ki naj bi škodovali bolj ali manj namerno, in na drugi strani tisti, ki so imeli tako ali drugače nenavadne oči (za takšne so na območjih, kjer prevladujejo temne oči, navadno veljale svetle, in obratno; lahko so bili to tudi ljudje, ki so škilili itd.) in so bili že rojeni kot taki – ti naj bi škodovali nehote (Lykiardopoulos 1981: 223). Na našem območju na prepričanje, da bi bilo po posebni barvi ali obliki oči oziroma po zunanjih znakih mogoče sklepati, da ima nekdo zli pogled, nismo nikoli naleteli. Le v enem primeru smo zasledili podatek, da lahko človeka z zlim pogledom prepoznamo po tem, »da ima obrve čist pod nos, tako da se skup držijo; tisti da ima tako moč« (117) (prim. Tolstaja 1998: 142), vendar se zdi, da gre, vsaj na našem območju, za osamljeno, netipično verovanje. Iz ene same pripovedi je mogoče razbrati tudi sicer precej razširjeno verovanje, da dobi zli pogled tisti, ki je bil kot otrok že odstavljen od materinih prsi, a ga je mati po nekem času

ponovno začela dojit⁸ (prim. Dundes 1980: 99, 106–7; Róheim 1981: 216; Stein 1981: 228–32).

I: Ja, je bila pa ena soseda, ki ni smela videti mlade živali. Prasca tudi ni smela videti. Če je ona videla živali, je vse pocrkalo. Sama je povedala, ne. /.../

I: Oči je imela take. To je pa zato, če mati enkrat odstavi otroka, pa da se ti zasmili, pa da ga daš nazaj zizat, ta otrok ima take oči.

S: In je bilo res tako, v tem primeru?

I: Ja, je rekla da: »To je bilo pa lahko, da sem ga dala nazaj. Sem hotela odstaviti, pa je otrok hotel naprej zizat, pa sem dala nazaj.« To je pa težko, ne, to pa ne smeš.

S: Kako se reče takim očem?

I: Ja, da ima vrčlave oči. (148)

Ločevanje med hotenim in nehotenim zlim pogledom je precej tipično v verovanjih o zlem pogledu. Cutileiro na Portugalskem ugotavlja, da ljudje ločujejo med t. i. »quebranto«, tj. urokom, ki ga je zli pogled povzročil nenamerno, in t. i. »mau olhado«, tj. namernim urokom z zlim pogledom (Cutileiro 1971: 274), enako na Irskem (Jenkins 1991: 307), na Bližnjem vzhodu (Spooners 1970: 311). Deloma so tu opazne razlike v spolu: v španski Galiciji je razširjeno splošno prepričanje, da moški v nasprotju z žensko, ki drugim škodi namerno, svojega zlega pogleda (kot tudi zavisti) ne more nadzorovati (Rey-Henningsen 1994: 201). Ta aspekt je razviden tudi iz pripovedi naših sogovornikov, ki so pogosto na neki način »opravičevali« tovrstno obliko škodovanja. Tovrstno razumevanje, posluš za ljudi, ki škodujejo, najdemo zgolj v kategoriji zlega pogleda:

I: Pravijo, da oni ne sme videti vse, ne, ker ima škodljive oči, mladino, na primer, se izleže mlado, mladino, ne, tele ili mali praščeki, pa kateri ima škodljive oči, ne sme tega gledat – ne raste, ne ... Ampak znajo ljudje to pred tem skrivati. Ne pustijo takega človeka /k hiši/. Saj ne bi rad sam, da ima škodljive oči. Tako je bilo rečeno, ne.

S: Ne bi on namenoma to naredil?

I: Ne, ne. Ne, ne. (87)

S: Pa ti ljudje nalašč škodujejo ali so pač taki?

I: A, ne, ne, to so pač taki. To niso glih, saj nima vsak glih pogled, ne. (122)

Po pripovedovanju sodeč so se tisti, ki so imeli zle oči, včasih sami zavedali svojega škodljivega delovanja in zato niso hoteli, da jim ljudje pokažejo majhne prašičke ali živali, češ da bi jim njihov pogled utegnil škodovati. Seveda je vprašanje, ali ne gre tu za preventivni ukrep nekoga, ki je bil morda že enkrat obtožen škodovanja s pogledom, pa je hotel na tak način preprečiti, da bi se mu to pripetilo ponovno. Vsekakor pa razumevanje drugih do takšnih priznanj kaže na višjo stopnjo tolerantnosti ljudi do oseb z zlim pogledom kot v drugih primerih namernega škodovanja.

V nasprotju s siceršnjim prevladovanjem žensk kot obtoženek v zadevah čarovništva imajo v obtožbah zlega pogleda na našem območju vsaj enako pomembno vlogo kot žen-

⁸ Dundes to v kontekstu svoje interpretacije zlega pogleda razume, kot da bo otrok, ki tako dobi več mleka, kot mu pripada, tudi kot odrasel ohranil zli pogled in pohlepno osebnost, ki bo na škodo drugih hotela zase nagrabiti več, kot ji pripada (Dundes 1980: 107).

ske, če ne celo pomembnejše, moški (prim. Mencej 2005). Tudi ponekod drugod v Evropi je odstotek moških z zlim pogledom precej višji kot pri drugih načinih škodovanja: na Portugalskem je sicer večina oseb z zlim pogledom žensk (saj naj bi bila njihova zavist močnejša), moški pa prevladujejo v kategoriji oseb s prirojenim zlim pogledom (de Pina-Cabral 1986: 180–2; Cutileiro 1971: 276), v Italiji zli pogled skoraj vedno pripisujejo moškim. Na splošno pa naj bi pomen spola v verovanjih o zlem pogledu ne bil bistven (Lykiardopoulos 1981: 223).

S: A se je kdaj govorilo tudi, da lahko s pogledom kaj škoduješ?

I: Veste kaj, dostikrat se zgodi, da imajo eni take ostre oči. Ostre oči in če pogleda, je tako ... in tisto nekako se več ne ..., ni več tistega, kot je bilo prej. Ampak ne, to so še pa zdaj ljudje, ljudje, posebno še pa moški, če imajo ... kake pipeke male. "Joj, kako so lepi!", pa tako pogleda. Drugi dan ti pa že crknejo. (93)

Naključna razširjenost, dejstvo, da ima lahko zli pogled tako rekoč vsak, zavestno ali nezavedno, je razlog, da tudi nekateri raziskovalci verovanje o zlem pogledu izključujejo iz konteksta čarovništva⁹ (de Blécourt 1999: 194). Vendar pa je gonilna sila v ozadju zlega pogleda enaka kot tista, ki sili ljudi v nastavljanje in zakopavanje predmetov – gre za zavist, bolj ali manj nenadzorovano, ki se lahko materializira v obliki škode, bolezni, nesreče... Da je zavist temeljno čustvo v ozadju verovanj o zlem pogledu, se strinja večina raziskovalcev (Allen Donaldson 1981: 71; Woodburne 1981: 56; Oyler 1981: 83; Harfouche 1981: 88, 93; Pitrè 1981: 132; Schoeck 1981; Lykiardopoulos 1981: 223; Pocock 1981; Róheim 1981: 216; Stein 1981; Dundes 1980: 98; de Pina-Cabral 1986: 180; Spooner 1970: 313). Če na podeželju Portugalske zbolijo otroci, začno starši takoj razmišljati o odnosih s sosedi v bližnji preteklosti in pri tem ali onem sosedu kmalu odkrijejo znake zavisti (Cutileiro 1971: 275). Tako kot so pripisovali ljudem, ki so hvalili (predvsem mlado) živino in otroke, zavist, nevoščljivost, škodoželjnost, je ista značajska lastnost razvidna tudi v ozadju verovanj o zlem pogledu, ki pa – enako kot v primeru hvaljenja – ne deluje samo notranje, ampak prej kot nekakšna zla moč, ki ima svoje delovanje in vpliv na okolico.

I: Jaz /mislim/ ... da so poškodne oči, ko so prišle dete gledat, pa so nevoščljive, ker je lepo dete, ne. To sem čula prej, ne. Tako, to so delale tako, na ta način. (33)

S: Pa si lahko ugotovil, kdo ima škodljive oči? A so imeli kakšne posebne barve, da so bile škodljive, ali kaj bilo drugače...?

I: Ah, niso nič drugačne, samo... kako bi rekla... to je mogel imeti tolikšno moč hudo bije v sebi, da je na oči vplivalo - kar je videl, pol se ni, pol se ni ratalo več. Saj jaz nisem hotela imeti nič veliko stika z njim, bala sem se ga, sploh, da je k hiši prišel. (83)

I: Samo je, no, ne vem, mogoče je kaj tudi na tem, da je, če je človek slab, da ga tudi psi črtijo, da bom tako rekel.

I1: Ker ima privoščljivost, če je kdo lep. (108)

⁹ Diskurz o zlem pogledu imajo nekateri za zaprt simbolni sistem (Hauschild 1982: 91–2) ali za relativno konsistenten in uniformiran verovanski kompleks (Dundes 1992: 258), drugi spet za posebno družino znotraj širše družine »vraževerja« (prim. Blécourt 1999: 193).

Zlega pogleda torej ni mogoče z utemeljenimi razlogi izločiti iz sistema čarovništva. Kot pravi de Blécourt, je znotraj evropskega čarovništva izločitev zlega pogleda nemogoča oziroma je tako ravnanje rezultat pristopa »od zunaj« (de Blécourt 1999: 193). Na območju, ki smo ga raziskovali, ljudi z zlim pogledom sicer ne prepoznavajo kot čarovnikov. Razen v dveh primerih, ko so zli pogled pripisovali ženski oziroma moškemu z reputacijo vaše čarovnice oziroma čarovnika, je šlo po prepričanju ljudi za dva različna fenomena. Kljub temu pa tudi pripovedi o ljudeh z zlim pogledom naši sogovorniki vključujejo v kontekst drugih pripovedi o čarovnicah in včasih govorijo o zlem pogledu kot o »čarovništvu«, le da se, kot rečeno, tu kaže veliko večja tolerantnost kot pri drugih načinih škodovanja. Morda problem vključitve ali izločevanja zlega pogleda leži tudi v razlikovanju med različnimi kategorijami in plastmi čarovništva (prim. Mencej 2003). Moč, ki generira zli pogled, je zavist, nevoščljivost, škodoželjnost – to je moč, ki spada na področje zlega delovanja sosedov, ljudi iz okolice, medsosedskih tenzij, in tega ljudje niso vedno uvrščali v kontekst čarovništva. Po drugi strani pa je sama moč zlega delovanja s pogledom razumljena kot nadnaravna sposobnost, saj vsakdo ni imel takšne moči in zato se zli pogled občasno vendarle navezuje tudi na ljudi z reputacijo vaše čarovnice, o ljudeh z zlim pogledom pa pripovedujejo v kontekstu pripovedovanja o čarovništvu.

Zli dotik

A coprnica je lahko škodovala tudi že samo z dotikom – verovanja v moč zlega dotika poznajo na mnogih koncih Evrope. V vzhodni Flandriji je po prepričanju ljudi čarovnik prenesel urok z dotikom (Devlin 1987: 103). Tudi po prepričanju vaščanov v jugozahodni Nemčiji je bilo božanje, dotikanje osebe ali živali razumljeno kot nevarno (Schöck 1978: 109). Mogoča je tudi obratna pot, ki prav tako implicitno kaže na verovanje, da se čar (in v tem primeru razčaranje) prenaša z dotikom: Schiffmannova je na Poljskem zapisala pripoved o ženski, ki je magijsko moč oziroma čar, s katerim je začarala sosedo, vzela nazaj tako, da se je dotaknila njegovega čela (Schiffmann 1987: 157). Takšno obliko čarovniškega škodovanja poznajo tudi v Prekmurju: coprnjak v Vadarcih lahko skrivaj z roko potegne po kravjem trebuhu in s tem odnese kravi mleko (Rešek 1995: 247).

Na našem območju smo na pripovedi, ki pričajo o tem, da je coprnica lahko škodila že samo z dotikom, naleteli izjemno redko:

S: Pa so čarovnice še kako drugače škodovale človeku, da so kaj podstavljale ali pa da bi škodile človeku, živalim?

I: Ja, znali so reči tudi, ja, ne. Da neki so tako delali, da, to so pa tudi povedali pri nas, ko sem prišla. Je pripovedovala mama. Ene so tu gor nekje bile doma, tistim niso smeli pokazat živadi v štali, ne. To so rekli, da je tam pri križu krave gor po križu tako z roko potegnili, da pol ni bilo sreče pri tisti kravi, da pol je pa krava poginila. (104)

I: ... Pol samo jaz sem si ..., če je ona kravo potipala, krava več ni imela mleka /glasno/.

S: A samo potipala jo je ?

I: Samo potipala, to je naredila /pokaže, se dotakne mize/, pa več ni imela krava mleka.

S: A to je bila vaša sosedka?

I: Ja, ni je več /se nasmehne/. (14)

Zli dar

Tudi zli dar je bil eden izmed načinov, s pomočjo katerih je lahko čarovnica škodovala, vendar smo na pričevanje o takšnem načinu škodovanja na našem območju naleteli le enkrat:

I: So bile glih volitve, pa me je moj sin pelal, pa je rekla, če se lahko pelje z nama, da gre k eni sosedi gor, ne. Pa je rekel, da se lahko pelje. Jaz sem pa tisto mleko tja postavila /ki ji ga je dala soseda – op. M. M./... sem tisto mleko dala kuhat ... Meni je bilo tako slabo! Pol pa nisem tisto mleko nič jedla, sem ga mački dajala... Maček je poginil... Je pa spet prinesla /nerazumljivo/, se mi je gravžalo, sem rekla: „Ne bom več.“ Pol sem tisto mleko ven znila.

S: Kdo je nosil to?

I: Soseda.

S: Kako pa je ime sosedi?

I: Ne bom nič povedla, pol bojo vedeli. Je rekla: „Sem sirov štrudela naredila.“ Sem jaz rekla, da ne bom. „Nečeš nič štrudla?“ Sem rekla, da ne. „Zakaj pa ne?“ Mogoče je sir glih tak... Pol je pa prinesla spet čez nekaj cajta vina. Jaz sem pa kopavala, pa me ni nič videla. Šla je pogledat, je bilo zaklenjeno, je tresla z vrati, ni bilo nič, pol pa me je videla, pa je prinesla dol tisto vino. Je rekla: „Ste žejni, ko kopavljete.“ Sem rekla: „Nisem, imam jaz piti, če sem žejna. Imam jaz svojo pijačo.“ „Kar pijte, kaj ste vi na mene jezni?“ je rekla. Jaz sem pa rekla: „Nesi stran tisto vin, ko si mleko nosila!“ Pol je pa šla s tistim... Če ne bi bila hudobna, ne bi nesla tisto mleko dol, tisti strup ...

S: Pa še prinese kaj kdaj?

I: Zdaj ne prinese nič! (51)

Iz drugih raziskav čarovništva vemo, da je ta način čaranja tudi drugod znan. Macfarlane že na podlagi arhivskih virov iz obdobja sojenj čarovnicam v Essexu ugotavljal, da je bil eden izmed »zadostnih dokazov« za obtožbo čarovnice dar, zaradi katerega je prejemnik zbolel (Macfarlane 1970: 18). Na podeželju Francije devetnajstega stoletja je bilo sumljivo vsako nenavadno darilo, piše Devlinova, in navaja primere, ko naj bi bil po prepričanju ljudi ali po ugotovitvi vedeževalca čar v daru – ribi, jabolku, pijači... Devlinova domneva, da je šlo v resnici za zastrupljeno hrano, katere posledice so ljudje zmotno pripisovali čarovniji s pomočjo daru (Devlin 1987: 104–5). Schiffmannova navaja pripoved človeka s Poljske, ki je posebej zatrjeval, da nikoli ne bi vzel hrane od kateregakoli člana družine z reputacijo čarovništva, ker bi ga z njo lahko uročili. »To je stara tradicija,« ji je povedal sogovornik, »če te hoče uročiti, ti ponudi hrano.« (Schiffmann 1987: 156) Tudi mnoga poročila iz jugozahodne Nemčije govorijo o tem, da so povzročili darovi, ki so jih dobili ljudje od domnevne čarovnice, bolečine, bolezni in podobno (Schöck 1978: 108). Ker je bil vsak predmet poln zlobnih moči, je bilo najbolje, če si s čarovnicami nisi ničesar izmenjal (Kruse 1951: 42). De Blécourt piše, da so se ljudje v družbi, v kateri je bilo razmahnjeno čarovništvo, nasploh bali darov in jih od žensk, za katere so sumili, da so čarovnice, niso sprejemali, prav tako tudi ni bilo priporočljivo karkoli posoditi. Samo ob prelomnih trenutkih v človekovem življenju (na primer ob poroki) so lahko prosto dajali darove, sicer so morali biti ti vedno povrnjeni (de Blécourt 1999: 180).

Obramba proti zlemu pogledu in hvaljenju: »utapljanje urokov«

Proti čarovničnemu škodovanju se je človek poskušal ubraniti s preventivo, v primeru domnevnega čara se je lahko obrnil po pomoč k duhovnikom ali še pogosteje k vedeževalcem, lahko pa je uporabil znanje obrambnih metod, ki so bile na tem območju splošno znane. Posebnega načina obrambe proti zlemu dotiku, zlemu daru pa tudi proti grožnji sicer niso poznali, razen da daru pač niso sprejeli oz. ga, če je šlo za hrano, preprosto odvrgli. Na vsem območju pa je bila splošno poznana in pogosto izvajana tehnika izganjanja urokov, ki so bili posledica zlega pogleda in hvaljenja.

Kljub v Evropi in drugod vsesplošno znanim načinom obrambe proti zlemu pogledu, kot so uporaba amuletov, rdeče vrvice, soli, žebļjev, podkev, rogov, gest itd., na našem območju ljudje takšnih predmetov oz. gest niso uporabljali. Najpogostejši način obrambe oz. zdravljenja v primeru bolezni ipd., do katere je prišlo zaradi zlega pogleda in hvaljenja, je bil postopek, imenovan »utapljanje vürkov«, tj. utapljanje urokov.

Ljudje »utapljanja urokov« niso vedno nujno povezovali z zlim pogledom ali hvaljenjem, ampak so včasih zgolj ugotovili, da je bil otrok (ali žival) »vürečen«¹⁰ (uročen). A najpogosteje so vendarle menili, da so uroki posledica zlonamerne hvale (zli govor) in / ali zlega pogleda:

S: Kaj pa, da bi kakšen človek škodoval drugemu s pogledom? Ali pa otrokom?

I: To sem pa slišal, ja. Da če ta človek pride, ko imaš malega teleta, ali pa praseta. Ne smeš mu pokazati, da z očmi vürke dobi.

S: Vürke?

I: Vürke se reče.

S: Vürki? Kaj so to vürki?

I: Vürki, to je taka bolezen, ko se premetava pokl okrog. (110)

Z njim so zdravili zlasti otroke (ki so jokali, bolehalo ali pa niso mogli spati) in mlado živino (ki je zbolela, se ni razvijala ipd.), najbolj ranljivi kategoriji za zli pogled in hvaljenje:

S: Jaz bi sam to vprašala, za take male otroke, ko imate ravno dojenčka, ne, so kaj rekli, da lahko kaj škodi, da je posebno treba paziti na njih?

I: Seveda, da če je majhen, da če kakšen ga fejest pogleda, da dobi kakšen..., da začne hudo biti. Pa veste, kaj smo delali?

S: Kaj?

I: Notri v une šalce smo dali ugleje.

I: Pol pa smo v vsak kot enega vrgli. To so rekli, da dobi nekakšne uroke, tako sem jaz slišala, ne. Tako smo še mi tudi delali.

S: A to za uroke, da jih uniči ali kako?

¹⁰ Prvi pomen besede *uročiti*: »Navadno z besedo, s pogledom povzročiti, da kdo izgubi kako dobro, naravno lastnost, sposobnost.« *Urok*: »1. kar koga uroči, zlasti beseda, pogled; 2. bolezen, nezaželena lastnost, ki je posledica takih besed, pogledov.« (Slovar slovenskega knjižnega jezika 1991: 302)

I: Ne, ne. Notri, notri smo v šalco dali, tako oglje, to, kar vzameš ven iz štedilnika, ne. Pa notri, pol pa enega smo v en kot vrgli, enega v drug, enega pa v tretji kot. /Pri tem pokaže na tri vogale v sobi./

S: A to potem varuje otroka?

I: Ja. Da pol tisto pomaga, no. (122)

I: Od tu pa je bil pa drug primer. Je pa od moje tašče tetka živila tu gor, se se vidi tako med drevjem je ena hiša. /.../ In ti so imeli zmerom veliko svinj pa to, ne ... in če je imela, recimo, tašča prasico z malimi pujski, ni je pustila v svinjak. Če pa je ta njena tetka od moje tašče le kako uspela priti v svinjak: prasci prej zdravi in vse v redu, nakar so samo takole obležali. Pokl pa je šla, je pa vzela oglenje, žareče, pa ... vodo je imela, ne, v piskru, pa je tisto kolikor pujsekov je bilo, toliko ogljenov je spustila v tisto vodo, pa menda je to delala tam pod raufnikom. (92)

Postopek so ljudje sicer različno opisovali, a struktura je v glavnem ista: ženska, ki ga je izvajala, je morala vreči določeno število (navadno tri ali štiri, včasih tudi pet, sedem, deset) kosov žarečega oglja v vodo, potem jih je zaporedoma jemala iz vode in vsakega izmed njih prek ramena vrgla v drug kot sobe. Zatem je včasih z vodo pokropila sobo oziroma bolnika, včasih pa je dala uročeni živini ali otroku tudi piti to vodo:

I: Ja, tiste starejše ženske, ki so jih imeli za coprnce. /.../ Pa to je bilo včasih, da se niso upali pri hiši pokazati, če so imeli kake mlade pujske, ali pa piščance, pa to, ne. Pa se recimo niso upali vsaki ženski pokazati. Pa so vrčlavi ratali, pol so pa stare ženske koščke ogljenčkov v vodo metale. Zdaj pa, dokler so tisto potapljale, toliko cajta so morale, da menda ni bilo pravo število. Da ni bilo parno število. Da jih je bilo sedem, ali tri, ali nekaj takega. Da so morale oglenčke ... to so imele šrajznle. Ja, je bilo eno tako železo, tako je bilo dolgo, pa je bilo pa tako malo gor zaobrnjeno. S tistim so pa ženske vlekli oglenčke v vodo. Imele so pa eno tako posodo, ki je bila voda notri, pa so tiste oglenčke v vodo vlekli, recimo tri, sedem. Tako, da niso bili parni, da ni bil par. In dokler se je tisto potapljalo, so to delale, toliko cajta, pol pa, ko se niso več potapljali ...

S: Ko so prišli na vrh?

I: Ko so pa na vrh prišli tisti oglenčki, ko se niso več usedli, so pa nehale. Pol so pa s to vodo šle, pa so recimo pujske malo namazale, poškopile, ali pa piščance glih tako, ne. Pravijo, da je bilo boljše, ne. To so po dvakrat, trikrat ponovile, dva, tri dni, ne. (148)

Ko so zaradi sosedinega hvaljenja zboleli psički (prim. spredaj), je lastnica takole pozdravila živali:

I: /.../ In je mama pol videla, joj - moja, ne - je rekla, kaj zdaj treba narediti, to so stari ljudje vedeli, ne. V peči se je pekel kruh. In tisti voglen /ogljje - op. M. M./ si moral dati v lonček, tisti se je zdaj ... - čakej, kako že je pravilno, kako bi moglo biti ...? Šest voglenov. Pol pa kateri se je vtopil, tisti ni bil pravi, kateri je zgoraj ostal, je bil pravi. Pa si moral proti peči stati, pa tako metati: enega na eno stran, drugega na drugo /stran/. /se obrne 2 in kaže, kako jih je bilo treba metati/. Tiste voglene zmetat. In živa resnica je pa to: da tisti pesek, ko ga je ona v roke vzela, je poginil. S tisto vodo pa pol namazati une peseke, ne, da se le eni ven zvlečejo, in una dva sta pa res ostala. Prmejduš, sta ostala, ne. In to pa, to sem pa doživel,

povem, da je to res. (...) In da ta, da je ta pesek pol poginil, to je pa tudi, prmejduš, da sem bil priča, živa resnica je, ne! (28)

Podobne tehnike izganjanja urokov najdemo tudi drugod v Sloveniji. V Lobniku pri Železni Kapli menijo, da se lahko urok, tj. hud glavobol, dobi že od same hvale, od slabega zraka, od neumitega človeka in od hudega, srepega pogleda. Zdravijo ga (med drugim) z »ogljenci« po naslednjih navodilih: »V večjo ponóvco (zajemalko) zajameš vode, vržeš vanjo koščke žarečega oglja in vse skupaj izliješ čez glavo nazaj. To ponoviš trikrat in o boleznih ni ne duha ne sluha več.« (Piskernik 1964: 311). V okolici Cerknice so verjeli, da imajo nekateri ljudje hudoben pogled, ki lahko uroči otroka ali mlado živino – zlasti so se bali temnih, košatih obrvi. Tistega, ki je bil uročen, je močno bolela glava. Uroke so zdravili z ogljem in vodo. »V posodo z mrzlo in čisto vodo so po navadi dali tri kose žarečega oglja; tako vodo so dali piti bolniku ali pa so z njo kadili pod uročeno živino. V navadi je bilo tudi »čarovno pljuvanje« zoper uroke. Uroke so preganjali tako, da je otrok spil skodelico vode, v kateri je bilo prej žareče oglje, pri tem pa so ženske mahale s predpasnikom »v nic« (v stran) in pljuvale na obe strani. V Ravniku na Bloški planoti so obolelemu dali piti vodo z ogljem, pri tem pa so ga še prekrižali, kajti uroku to ni ugajalo.« (Kebe 1988: 51) V Malenskem vrhu v Poljanski dolini vržejo žareče oglje v blagoslovljeno vodo, ugasle koščke oglja potem preko glave uročene, nekaj te vode pa uročeni tudi izpije (Möderndorfer 1964: 352). Če je otrok ponoči kričal, pa niso vedeli, zakaj, je vrgla mati v Trušnjah pri Velikovcu v ponev z vodo tri koščke žarečega oglja, potem pa izlila to vodo pod kap (Möderndorfer 1964: 338). V Gaberju v Prekmurju so poznali podobno tehniko v primeru urokov, ki jih je povzročila čarovnica: v vodo so položili štiri kose razgretega oglja, nato vsakega vrgli prek rame na drugo stran, vodo pa dali piti žrtvi (kadar je bil to otrok). Ko je sosed hvalila lepoto dekleta in jo tako uročila, ji je pomagala voda, po katero je šel njen ded (to je lahko storil samo moški); vodo je nesel k »čarovnici«, ki je vodo izlivala na oglje in dodajala zelišča, zatem pa so jo okopali v vodi (Rošič-Alt 2005: 20–1). V Šaredu pri Izoli so za zdravljenje glavobola izgovarjali čarobne izreke in metali oglje, bolnik je moral trikrat piti iz skodelice, nato pa ga je zdravilka z zgornjim delom dlani namazala z vodo po čelu (Tome Marinac 1993: 214).¹¹

Te tehnike pa so znane tudi drugod v Evropi. Kot piše Lykiardopoulos, so najbolj splošne poteze različnih načinov zdravljenja izgovarjanje skrivnih molitev, zagovarjanje, takoj zatem pa uporaba vode in ognja (Lykiardopoulos 1981: 229). Moszyński opisuje to tehniko, ki so jo uporabljali pri Srbih, Črnogorcih, Bolgarih, Ukrajincih, Poljaki in Čehih za odkrivanje vzrokov in nadaljnega razvoja bolezni (Moszyński 1967: 392). Tudi v okolici Varaždina na Hrvaškem so poznali podobno tehniko proti uroku: »Jedna baba dela tak vodu za vuroke da dene vu lonček vodu i takajše posvečenu vodu i malo vina. Tad dene ključ tri v ogenj dok se ne zažariju, onda dene oves, vuglene i ključ žereče tri vu vodu. Ako se oves na špicu obrne onda je vurčen, ako se pa drugač obrne onda nije, i vugleni ako ideju dol, onda je betežnik vurčen, ako nejdeju onda nije. Onda vlevle onu vodu kroz nože i vilice i okol hiže ide triput i moli otec naš. Gda dojde do vrat poškropi triput vrata i namoči klučenicu i ključ. Onda hiti vu hiži saki vuglen vu jeden kut i, ako koj vuglen preostane onda ga na vrt zakople, a ključ prek krova hiti, oves pak dene kravam jesti, ili pak

¹¹ Žal ni zapisano, na kakšen način so metali oglje, vendar se zdi, da gre za podobno tehniko.

jednu torbico zešije i dene oves nuter i dene betežniku na vrat; onda stoprav betežniku da piti.« (Valjavec 1890: 247–8).

Zapisi z nekaterih slovenskih območij razkrivajo tudi identifikacijski namen tega postopka. Ženska, za katero so v Miličih trdili, da je čarovnica, je povedala, kako je mogoče odkriti čarovnico: vzeti je treba žareče oglje in ga vreči v vodo, zraven pa izgovarjati imena žensk, osumljenih čarovništva. Pri imenu, kjer se je oglje potopilo, se je pokazalo, kdo je čarovnica (Dražumerič, Terseglav 1987: 229). Tudi v Pavlovcih pri Ormožu ugotavljajo krivca za urok, vsaj glede na spol, s pomočjo oglja – če padejo koščki oglja na tla, je otroka uročil moški, če so močno cvrčali, pa ženska (Möderndorfer 1964: 352). V Istri dajo vsakemu koščku ime ene od štrig, ki jo sumijo, da je kriva urokov – tisti, ki se potopi, razkrije osebo, ki je kriva. Tu so tudi verovali, da veter privabi ali pa prežene štrige, zato so tedaj, kadar so vrgli koščke žarečega oglja v vodo, rekli: »Na veter!« V Solčavi in v Ločah polože v skledo tri koščke oglja in namenijo enega za veter, drugega za ljudi in tretjega za zrak. Tisti košček oglja, ki je padel na dno posode, pove, od česa je »urank«, druga dva pa ostaneta na površju vode (Möderndorfer 1964: 353). Marija Pavzin (Dolgan) iz Dolnje Košane pri Pivki je opisala postopek »zauruka« (zagovora proti uroku), namen katerega je bil ugotoviti dejanski vzrok slabega počutja in ga hkrati odpraviti: »Pol (vinskega) kozarca napolniš z mrzlo vodo in ga držiš v roki, z ognjišča ali štedilnika vzameš s kleščami zaporedoma tri žareče ogle srednje velikosti približno enake oblike, ki morajo biti lesni, nikakor pa ne iz premoga. /.../ najprej vržeš s kleščami v kozarec z vodo prvi žareči lesni ogel. Ko pade vanjo, izgovoriš besede: »Od vetra in lufta (...).« Potem vzameš s kleščami z ognjišča ali iz štedilnika drugi žareči lesni ogel, ga spet vržeš v kozarec z vodo in hkrati izgovoriš besede: »Od slabih oči.« Ko pa vržeš v isti kozarec tretji žareči lesni ogel, izgovoriš besede: »Od zakonskih ljudi.« Zaporedje izgovorjenih stavkov je strogo določeno in se ne sme spreminjati. Pri vsakem oglu si moraš zapomniti, ali je ostal na površini vode in na njej plava ali je potonil na dno kozarca. Tisti, ki potone, pove, kje se skriva vzrok težav, ki jih občuti oseba. Npr. če je potonil ogel, ob katerem si izrekel besede: »Od slabih oči«, potem je vzrok tvojemu glavobolu ali slabemu počutju pogled kake osebe, ki se je lahko celo spomniš, lahko pa tudi ne, vendar ti ogel pove vsaj vzrok.« /.../ Nato popijesh iz kozarca tri požirke vode (za vsak ogel en požirek), pomočiš za vsak ogel v isti kozarec z vodo in ogli kazalec, sredinec in prstanec desne roke, ki jih držiš iztegnjene skupaj, in si trikrat pomažeš s hrbtno stranjo omenjenih treh prstov čelo (tako da tudi nohti drsijo po njem). Torej prste pomočiš trikrat, čelo pa si pomažeš devetkrat. Pri tem mižiš. Ko je to storjeno, greš na dvorišče (lahko tudi na balkon) in pljusneš vodo z vsemi tremi ogli iz kozarca z desno roko čez levo ramo, sam pa gledaš naprej. Kmalu po opravljenem zauruku naj bi težave prešle.« (Dolgan 1992: 258) V Višnji Gori je vzela ženska iz peči žareče oglje (neparno število kosov), posodo žegnane vode in trikraljevke. Pod rilec živali je dala posodo z vodo in stresla noter oglje. Če je potonilo, je to pomenilo, da je prašič uroččen. Potem je vzela enega iz vode, ga vrgla prek desne rame in rekla: »Piš ga v rit!«, drugega pa prek leve rame rekoč: »Piš ga v uh!« To je ponavljala, dokler je imela oglja, nazadnje pa dala prašiču piti blagoslovljeno vodo (Zajc-Jarc 1993: 36, št. 22).

Zelo podobne obrede, katerih namen je prav tako identifikacija čarovnic, poznajo tudi drugod na Balkanu in v Evropi. Hodža iz Striganišta v Makedoniji, na katerega so se ljudje obračali, da bi ugotovil, ali gre pri težavah, zaradi katerih so prišli k njemu, v resnici za posledice magije ali ne, je uporabljal posebno tehniko metanja lista papirja v vodo (tu sicer ne gre za oglje kot v prej opisanih primerih – op. M. M.). Glede na obnašanje lista,

na katerem je bilo napisano ime in višina domnevne žrtve, je domneval, ali je bolezen povzročila »magepnica« ali ne. A hodža ni le ugotavljal, ali gre za posledico magije ali ne: trdil je, da ve tudi, kdo je »povzročil magijo«, čeprav tega stranki ni nikoli hotel povedati. Le včasih, kadar »magepnica« ni in ni prenehala s svojim delovanjem, naj bi svojo magijo usmeril tudi proti njej, kar naj bi lahko povzročilo njeno smrt (Obrembski 2001: 73–4). V Grčiji se v podobnih obredih kažeta dva namena – prvi je odkriti, ali je zli pogled v resnici kriv za bolezen, in drugi zdraviti. Ženska, ki izvaja postopek, si da molče prinese vodo (t. i. »tiho« vodo). Zatem vzame tri kose žarečega oglja iz ognja in jih položi v domačo kadilnico. En ali dva lovorjeva lista položi na žareče oglje skupaj z dišavami, zatem med potihlo izrečenimi zagovori »prekriža« bolnika. Vsebinsko nato izprazne v »tiho« vodo, iz katere bolnik trikrat srkne. Ženska pomoči prst v vodo in štirikrat naredi znamenje križa na bolnikovem čelu, bradi in licih. Če so se trije kosi oglja potopili na dno vode, je to pomenilo, da je bolezen povzročil zli pogled in s tem je bilo obenem zdravljenje že tudi končano (Lykiardopoulos 1981: 228–9; podobne primere gl. v Hardie 1981: 115–20). V Talmudu je omenjen podoben način zdravljenja posledic zlega pogleda: »Če želiš ozdraviti zli pogled, vzemi kozarec vode, položi vanjo sedem razžarjenih kosov oglja in ponavljaj naslednji stavek: 'In ljudje so kričali k Mojzesu in on je molil h Gospodu in ogenj je bil uničen.' Potem daj bolniku piti to vodo.« (Brav 1981: 53) Marsikje poznajo identifikacijske rituale oziroma primere, ko se imena osumljenih čarovnic, napisana na koščke oglje, vrže v vodo drugega za drugim. Če se oglje potopi, je kriva oseba, katere ime je napisano na njem oziroma oseba, ki jo posamezen kos oglja predstavlja (Hardie 1981: 118; Murgoci 1981: 128; Róheim 1981: 214–5; de Blécourt 1999: 195). Podoben postopek, le da pri njem niso uporabljali oglja, temveč kamne, poznajo tudi ti. »hulder doktorji« (tisti, ki so zdravili bolne, ki naj bi jih domnevno povzročili »huldrefolk«, tj. bajna bitja) na Norveškem. Ti so uporabljali tehniko, imenovano »kopanje kamnov«. Zbrali so tri kamne: enega iz morja (ki je predstavljal ljudi, ki so se utopili), enega s hriba (ki je predstavljal »skrite ljudi«) in enega s pokopališča (ki je predstavljal mrtve). Kamne so segreli in nato vrgli v vodo. Kamni, ki je najbolj piskal ali je bil najbolj glasen, je pokazal pravi izvor bolezni (Mathisen 1993: 24).

Poleg teh načinov škodovanja, ki bi jih lahko razumeli kot telesne oz. kot načine, na katere se čarovna moč izraža skozi različne dele telesa domnevne čarovnice, so čarovnice seveda uporabljale še vrsto tehnik, s katerimi so lahko škodoval: v njive, vinograde, pod pragove itd. so zakopavale razne predmete (prim. Mencej 2003a), na različne načine so kradle mleko, pri delanju masla so si pomagale z živalmi, poznale so tehnike kraje pridelka (npr. z vlačanjem rjuh po rosi) in še vrsto drugih, s katerimi so zase pridobile koristi, ki bi sicer pripadle drugim, ali pa je bil njihov namen zgolj škodovati drugim.

Literatura

- Allen Donaldson, Bess, 1981 'The Evil Eye in Iran.' V: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Alan Dundes, ur. New York, London: Garland Publishing. Str. 66–77.
- Alver, Bente Gullveig, 1989 'Concepts of the Soul in Norwegian Tradition' V: *Nordic Folklore, Recent Studies*. Reimund Kvideland, Henning K. Sehmsdorf, ur., v sodelovanju z Elizabeth Simpson. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press. Str. 110–127.

- Belmont, Nicole, 1971 *Les signes de la naissance, Études des représentations symboliques associées aux naissances singulières*. Brionne: Gérard Monfort.
- Blécourt, Willem de, 1999 'The Witch, her Victim, the Unwitcher and the Researcher: The Continued Existence of Traditional Witchcraft.' V: *Witchcraft and Magic in Europe: The Twentieth Century, The Athlone History of Witchcraft and Magic in Europe Vol. 6*. Bengt Ankarloo, Stuart Clark, ur. London: The Athlone Press. Str. 141–219.
- Brav Aaron, 1981 'The Evil Eye Among the Hebrews.' V: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Alan Dundes, ur. New York, London: Garland Publishing. Str. 44–54.
- Cutileiro, José, 1971 *A Portuguese Rural Society*. Oxford: Clarendon Press.
- Cvetek, Marija, 1993 *Naš oča so včas zapodval, Bohinjske pravljajce*. Glasovi 5. Ljubljana: Kmečki glas.
- Devlin, Judith, 1987 *The Superstitious Mind, French Peasants and the Supernatural in the Nineteenth Century*. New Haven and London: Yale University Press.
- Dolgan, Marjan, 1992 'Od slabih oči in hudobnih ljudi. Iz ljudske medicine.' *Traditiones* 21: 257–8.
- Dražumerič, Marinka, Marko, Terseglav, 1987 'Prispevek k preučevanju Srbov v Beli krajini.' *Traditiones* 16: 205–45.
- Dundes, Alan, 1980 *Interpreting Folklore*, Bloomington: Indiana University Press.
- Đorđević, Tihomir R., 1953 *Veštica i vila u našem narodnom verovanju i predanju. Srpski etnografski sbornik LXVI*. Beograd.
- Favret-Saada, Jeanne, 1980 *Deadly Words, Witchcraft in the Bocage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hall, David D., 1989 *Worlds of Wonder, Days of Judgement, Popular Religious Belief in Early New England*. New York: Alfred A. Knopf.
- Hardie, Margaret M., 1981 'The Evil Eye in Some Greek Villages of the Upper Haliakmon Valley in West Macedonia.' V: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Alan Dundes, ur. New York, London: Garland Publishing. Str. 107–23.
- Harfouche, Jamal Karam, 1981 'The Evil Eye and Infant Health in Lebanon.' V: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Alan Dundes, ur. New York, London: Garland Publishing. Str. 86–106.
- Hastrup, Kirsten, 1990 *Nature and Policy in Iceland 1400-1800, An Anthropological Analysis of History and Mentality*. Oxford: Clarendon Press.
- Hauschild, Thomas, 1982 *Der böse Blick, Ideengeschichtliche und sozialpsychologische Untersuchungen*. Berlin: Mensch und Leben.
- Henningsen, Gustav, 1982 'Witchcraft in Denmark.' *Folklore* 93,ii: 131–7.
- Jenkins, Richard P., 1991 'Witches and Fairies: Supernatural Aggression and Deviance Among the Irish Peasantry.' V: *The Good People, New Fairylore Essays*. Peter Narváez, ur. New York & London: Garland Publishing Inc. Str. 302–35.
- Jones, Louis C., 1981 'The Evil Eye Among European-Americans.' V: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Alan Dundes, ur. New York, London: Garland Publishing. Str. 150–68.
- Kebe, Melita, 1988 *Čarovništvo na Notranjskem*. Diplomaska naloga na Oddelku za etnologijo Filozoske fakultete v Ljubljani (mentor: J. Bogataj). Tipkopis.
- Kruse, Johann, 1951 *Hexen unter uns? Magie und Zauberglauben in unserer Zeit*. Hamburg: Hamburgische Bücherei.
- Larner, Christina, 1984 *Witchcraft and Religion, The Politics of Popular Belief*. Oxford, New York: Basil Blackwell.

- Lykiardopoulos, Amica, 1981 'The Evil Eye: Towards an Exhaustive Study.' *Folklore* 92 ii: 221–30.
- Macfarlane, Alan, 1970 *Witchcraft in Tudor and Stuart England, A regional and comparative study*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Mathisen, Stein R., 1993 'North Norwegian Folk Legends about the Secret Knowledge of the Magic Experts.' *Arv* 49: 19–27.
- Mencej, Mirjam., 2003: 'Raziskovanje čarovništva na terenu. Čarovništvo kot večplasten fenomen.' *Studia mythologica Slavica* 6: 163–180
- Mencej, Mirjam, 2003a 'Zakopavanje predmetov: magična dejanja v ruralnem okolju vzhodne Slovenije.' *Etnolog*. 13: 411–433.
- Mencej, Mirjam, 2005 'Coprnice in coprniki: vloga žensk in moških v kontekstu čarovništva.' *Zbornik Soboškega muzeja* 8, Murska Sobota: Pokrajinski muzej 2005: 341–365
- McCartney, Eugene S., 1981 'Praise and Dispraise in Folklore.' V: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Alan Dundes, ur. New York, London: Garland Publishing. Str. 9–38.
- Möderndorfer, Vinko, 1964 *Ljudska medicina pri Slovencih*. Ljubljana: SAZU.
- Moszyński, Kazimierz, 1967 *Kultura ludowa Słowian II., Kultura duchowa*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Murgoci, A., 1981 'The Evil Eye in Rumania and Its Antidotes.' V: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Alan Dundes, ur. New York, London: Garland Publishing. Str. 124–9.
- Navratil, I., 1885-1894 'Slovenske národne vraže in prazne vére.' *Letopis matice slovenske*.
- Nildin-Wall, Bodil, Jan Wall, 1993 'The Witch as Hare or the Witch's Hare: Popular Legends and Beliefs in Nordic Tradition.' *Folklore* 104: 67–76.
- Obrembski, Jozef, 2001 *Makedonski etnosociološki studii* II. Skopje: Matica makedonska.
- Oyler, Rev. D.S., 1981 'The Shilluk's Belief in the Evil Eye.' V: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Alan Dundes, ur. New York, London: Garland Publishing. Str. 78–85.
- Pina-Cabral, João de, 1986 *Sons of Adam, Daughters of Eve, The Peasant Worldview of Alto Minho*. Oxford: Clarendon Press.
- Piskernik, Angela, 1964 'Narodopisni paberki iz Lobnika pri Železni kapli.' *Slovenski etnograf* 16-7: 307–15.
- Pitrè, Giuseppe, 1981 'The Jettatura and the Evil Eye.' V: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Alan Dundes, ur. New York, London: Garland Publishing. Str. 130–42.
- Pocock, D. F., 1981 'The Evil Eye – Envy and Greed Among the Patidar of Central Gujarat.' V: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Alan Dundes, ur. New York, London: Garland Publishing. Str. 201–10.
- Radenković, Ljubinko, 1984 'Imena nečiste sile u narodnim bajanjima.' *Zbornik radova leksikografija i leksikologija*. Beograd, Novi Sad: Matica srpska. Str. 141–6.
- Radenković, Ljubinko, 1992 'Narodna magijska medicina u Svrljiškom kraju.' *Kulturna istorija Svrljiga* II. Niš, Svrljig: Narodni univerzitet, Prosveta. Str. 541–8.
- Radenković, Ljubinko, 2000 'Magijska funkcija polnih organa. Ljudsko telo u vertikalnoj podeli.' V: *Erotsko u folkloru Slovena*. Dejan Ajdačić, ur. Beograd: Stubovi kulture. Str. 25–32.
- Rešek, Dušan, 1995 *Brezglavjeki (Zgodbe iz Prekmurja)*. Glasovi 9. Ljubljana: Kmečki glas.
- Rey-Henningsen, Marisa, 1994 *The World of the Ploughwoman, Folklore and Reality in Matriarchal Northwest Spain*. Helsinki: FFC 254.
- Róheim, Géza, 1981 'The Evil Eye.' V: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Alan Dundes, ur. New York, London: Garland Publishing. Str. 211–22.

- Röhrich, Lutz, 1971 (1. izdaja 1966): *Sage*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung und Carl Ernst Poeschel.
- Rošič-Alt, Nana, 2005 *Ljudje z nadnaravnimi sposobnostmi: čarovnice*. Seminarska naloga iz Folkloristike na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo (mentorica Mirjam Mencej). Tipkopolis. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Schiffmann, Aldona Christina, 1987 'The witch and crime: The persecution of witches in twentieth-century Poland.' *Arv* 43: 147–65.
- Schöck, Inge, 1978 *Hexenglaube in der Gegenwart, Empirische Untersuchungen in Südwestdeutschland*. Tübingen: Tübinger Vereinigung für Volkskunde.
- Schoeck Helmut, 1981 'The Evil Eye: Forms and Dynamics of a Universal Superstition.' V: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Alan Dundes, ur. New York, London: Garland Publishing. Str. 192–200.
- Spooner, Brian, 1970 'The Evil Eye in the Middle East.' V: *Witchcraft confessions & accusations*. Mary Douglas, ur. London, New York, Sydney, Toronto, Wellington: Tavistock Publications. Str. 311–20.
- Stein, Howard F., 1981 'Envy and the Evil Eye Among Slovak-Americans: An Essay in the Psychological Ontogeny of Belief and Ritual.' V: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Alan Dundes, ur. New York, London: Garland Publishing. Str. 223–56.
- Tolstaja, Svetlana M., 1998 'Magičeskie sposoby raspoznavanija ved'my.' *Studia Mythologica Slavica* 1: 141–52.
- Tome Marinac, Bogdana, 1993 *Občina Izola, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja 20. stoletja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Valjavec, Matija Kračmanov, 1890 *Narodne pripovjesti u Varaždinu i okolici*. Zagreb: Knjižara Dioničke tiskare.
- Vukanović, Tatomir, 2000 'Opisani objekti u religiji i folkloru balkanskih naroda.' V: *Erotsko u folkloru Slovena*. Dejan Ajdačić, ur. Beograd: Stubovi kulture. Str. 11–24.
- Woodburne, Stewart A., 1981 'The Evil Eye in South Indian Folklore.' V: *The Evil Eye. A Folklore Casebook*. Alan Dundes, ur. New York, London: Garland Publishing. Str. 55–65.
- Zajc-Jarc, Mihaela, 1993 *Duhan iz Višnje Gore*. Glasovi 7. Ljubljana: Kmečki glas.

Bodily Harm Inflicted by Witches

Mirjam Mencej

In the desire to damage someone's crops or livestock, the witch is supposed to use several magical techniques or other methods of causing harm which originate from various degrees of intent, control or lack of control over the destructive power of envy. In this paper I limit myself to those ways of doing harm to other people on which witches are supposed to unleash their envy through various parts of their body (evil eye, evil tongue/speech, evil touch and perhaps evil gift – as it is given from the hand). The general consensus among the inhabitants is that it is possible to cause harm just by giving intentional praise – especially of small children or animals. All praise which occurs in a milieu where it is generally known to be forbidden is naturally received with suspicion. Harm done through direct threats which are supposed in the majority of cases to be effected soon after they are expressed was very rarely encountered. Both of these methods of doing harm could be included in the category of 'evil speech'. Envy can also work through an 'evil look', which is also referred to here as 'hurtful eyes' or 'damaging eyes' (i.e. the 'evil eye'). This method of doing harm seems to be limited only to a certain number of individuals who have such powers as evil speech, and does harm mainly to small children and animals. More rarely we encountered evil doing through an 'evil gift', i.e. a gift which is supposed to have harmful effects on an individual, or through an 'evil touch', the consequence of which is the illness or death of animals.

When the effect of envy displays as a result of evil speech (praise, threat) and/or evil eye (children get ill, young livestock get sickly etc.), the classic procedure against the harmful effects of a witch is the method of "drowning the spells": four pieces of heated charcoal are put into water; afterwards each of them is thrown over the shoulders; water is given to the victim (if this is a child) to be drunk. Evil gifts, another means of bewitching people, will be rejected or thrown away or – when it is food – people would simply not eat it.